

14-мавзу: Шахс ва фаолиятнинг эмоционал иродавий таърифланиши

Режа:

1. Ҳис-туйғу тушунчаси ва унинг физиологик асослари.
2. Ҳис-туйғунинг кўринишлари
3. Ирода ҳақида тушунча.
4. Иродавий фазилатларни шакллантириш.
5. Ҳиссиётнинг бузилишлари.

Ҳис-туйғулар –

- ▶ *кишининг ўз ҳаётида нималар юз бераётганига, нималарни билиб олаётганига ёки нима билан машғул бўлаётганига нисбатан ўзича турли хил шаклда билдирадиган ички муносабатидир.*

Ҳис-туйғуни бошдан кечиришнинг турли шакллари:

- ▶ *эмоция-ҳиссиёт, аффект, кайфият, кучли ҳаяжонланиш (стресс ҳолати) киради.*

Эмоциялар –

- ▶ руҳий ҳаяжонланиш, руҳий ҳаракатланиш деган маънони англатади (қўрқувдан титраш ва ҳ.к.). кишини тез чулғаб оладиган ва шиддат билан ўтиб кетадиган жараёнлар аффектлар (ҳиссий портлашлар) деб аталади. Улар онгинг анчагина даражада ўзгарганлиги, хатти-ҳаракатларни назорат қилишнинг бузилганлиги, одамнинг ўз-ўзини идрок қила олмаслиги билан ажралиб туради.

Кайфиятлар –

- ▶ анча вақт давомида кишининг бутун хатти-ҳаракатига тус бериб турадиган умумий ҳиссий ҳолатини ифодалайди. У шодлик, қайғу, жиззакилик ёки мулојимлик тарзида бўлади. Кайфиятлар одатда ўзига-ўзи ҳисоб бермаслиги ва сус т напоён бўлиши билан белгиланади. Асосий ҳиссиётлар стресс ҳолати – инглизча stress – тазйиқ кўрсатиш, зўриқиш деган сўздан олинган қизиқиш (эмоция тарзида) – малака ва кўникмаларнинг ривожланишига, таълим олишига мойиллик туғдирадиган билимларни эгаллашга ёрдам берадиган ҳиссий ҳолатдир.

Қувонч -

- ▶ қизиқиш, ҳайратланиш, изтироб чекиш, ғазабланиш, нафратланиш, жирканиш, қўрқув, уялиш – булар ҳиссиётнинг асосий белги ва кўринишларидир. Кишининг фикрлари ва хатти-ҳаракатлари йўналишини белгилайдиган барқарор, чуқур ва кучли ҳис-туйғу эҳтирос деб аталади.

Муҳаббат –

- ▶ ҳиссий ижобий муносабатнинг объектини бошқаларга қараганда ажратиб кўрсатадиган, ҳамда уни субъектининг барқарор ҳаётӣ эҳтиёжлари ва қизиқишлари марказига қўядиган юксак даражасидир.

Ирода –

- ▶ бу кишининг олдига қўйилган мақсадларга эришишида қийинчиликларни енгиб ўтишга қаратилган фаолияти ва ҳулқ-атворини онгли равишда ташкил қилиши ва ўз-ўзини бошқариши демакдир. Ирода – бу шахс фаоллигининг алоҳида шакли, унинг ҳулқ-атворини ташкил этишнинг инсон томонидан қўйилган мақсад билан белгиланадиган алоҳида туридир. Ирода табиат қонунларини эгаллаб оладиган ва шу тариқа уни ўз эҳтиёжларига кўра ўзгартириш имкониятига эга бўладиган кишининг меҳнат фаолиятида пайдо бўлади. Ирода ўзаро боғлиқ иккита вазифанинг ундовчи ва тормозлаш (тўхтатувчи) вазифаларнинг бажарилишини таъминлайди ва уларда ўзини намоён қилади.

- ▶ Кишининг ўз фаолияти натижалари учун масъулиятни ташқи кучларга ва шароитларга қайд қилиб қўйиш ёки аксинча уларни шахсий куч-ғайратларига ва қобилиятларига мойиллигини белгилайдиган сифатлар назоратни локаллаштириш дейилади. (лотинча lotus –ўрнашган жой ва французчада controle-текшириш).

Шахсинг иродавий фазилатларидан бири - таваккалчилик

- ▶ *бу субъект учун унинг чеки номаълум ва муваффақиятсизликка дуч келганда мумкин бўладиган ноқулай оқибатлар (жазолаш, жароҳат, обрўни йўқотиш ва б.) ҳақидаги тахминлар мавжудлиги шароитидаги фаолиятнинг тавсифидир. Таваккалчилик пайтида кутилаётган нохушлик бундай ҳолатдаги муваффақиятсизлик эҳтимоли ва ноқулай оқибатлар даражасининг уйғунлаштирилиши билан белгиланади.*

- ▶ Таваккалчиликнинг икки тури фарқланади: оқланган ва оқланмаган.

- ▶ Олимлар севгининг ёшларда намоён бўлиши ва унинг психологик таҳлилини ўрганишган. Маълум бўлишича, севгининг дастлабки босқичи - ўзаро ёқтириб қолиш - **симпатия** бўлиб, бунда асосан севги объектининг ташқи жозибаси роль ўйнайди. Масалан, ўзбек хонатласини чиройли қилиб тиктириб олган қизчанинг даврада пайдо бўлиши, табиий кўпгина йигитларнинг эътиборини беихтиёр ўзига тортади. Улардан кўпчилиги бирданига, бир вақтда айнан шу қизчани «ёқтириб» қолишади. Лекин даврадаги қайси йигит унга ҳам маълум жиҳатлари билан ёқиб қолса, ўзаро симпатия шу икки шахс ўртасида рўй беради. Вақтлар ўтиб, бу икки ёш бир неча марта учрашиб туришса, оддий ёқтириш севгига, жиддийроқ нарсага айланиши мумкин.

- ▶ Экспериментал изланишларнинг кўрсатишича, севишганлик ўспирин ёшларнинг шахс сифатларига бевосита таъсир кўрсатиб, унинг ҳатти - ҳаракатларида намоён бўлади. Масалан, севишганлар бошқалардан фарқли, икки марта зиёд ўзаро гаплашишар, гаплари сира адо бўлмас экан. Бундан ташқари, бундайлар саккиз (!) марта ортиқ бир - бирларининг кўзларига қараб вақт ўтказишаркан.

Шахснинг иродавий фазилатларига яна бир нечта фаолият мотивлари ҳам киради

- ▶ **Интилиш** - ҳали етарли даражада англолмаган эҳтиёждан иборат фаолият мотивидир.
- ▶ **Истак** - фаолиятнинг мотиви сифатида эҳтиёжнинг етарли даражада тушуниб етилганлиги билан тавсифланади. Бунда фақат эҳтиёж объекти эмас, балки уни қондиришнинг мумкин бўлган йўллари ҳам тушуниб етилади. Ироданинг кучлилиги ва кучсизлиги шахснинг индивидуал хусусиятларига киради.

Ҳиссиётнинг бузилишлари икки хил кўринишда бўлиб:

- ▶ Биринчиси: Абулия-бу мия патологияси заминда юзага келадиган фаолиятга интилишнинг йўқлиги, ҳаракат қилиш ёки уни бажариш учун қарор қабул қилиш зарурлигини тушунган ҳолда бундай қила олмаслиқдир.
- ▶ Иккинчиси: Апраксия – мия тузилишининг шикастланиши натижасида келиб чиқадиган ҳаракатлар мақсадга мувофиқлигининг мураккаб бузилишидир. Бу жараён иродавий ҳаракатнинг бажарилишини қийинлаштиради. Абулия ва апраксия – психикаси (руҳияти) оғир касалланган одамларга хос, нисбатан кам учрайдиган ҳодисадир.

Америкалик олим Г. Оллпорт ижтимоий установканинг уч компонентли тизимини ишлаб чиққан:

- ▶ А. Когнитив компонент - установка объектига алоқадор билимлар, ғоялар, тушунча ва тасаввурлар мажмуи;
- ▶ Б. Аффектив компонент - установка объектига нисбатан субъект ҳис қиладиган реал ҳиссиётлар (симпатия, антипатия, лоқайдлик каби эмоционал муносабатлар);
- ▶ В. Ҳаракат компоненти - субъектнинг объектга нисбатан реал шароитларда амалга ошириши мумкин бўлган ҳаракатлари мажмуи (хулқда намоён бўлиш).

ИРОДА

ИРОДАВИЙ ҲАРАКАТ ТУЗИЛИШИ

ҲАРАКАТНИ АМАЛГА ОШИРИШГА КИРИШИШ

ХОҲИШ

МАЙЛ

ҲАРАКАТ МАҚСАДИНИ АНГЛАНИШИ

ҲАРАКАТНИ АМАЛГА ОШИРИШГА ҚАРОР ҚИЛИШ

МОТИВЛАР КУРАШИ

ИЧКИ ИРОДАВИЙ ҲАРАКАТ

ИРОДАВИЙ ҲАРАКАТЛАРНИ ТАШҚИ НАМОЁН БЎЛИШИ

ИРОДАВИЙ ЗЎР БЕРИШ

